

Харківський орден Трудового Червоного Прапора державний
аграрний університет імені В.В. Докучаєва

На правах рукопису

УЛЬЯНЧЕНКО ОЛЬГА АНАТОЛІВНА

УДК 631.15:631.45:631.11

**ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВИРОБНИЧО-
ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ
(на прикладі Куп'янського району Харківської області)**

Спеціальність 08.07.02-Економіка сільського
господарства і АПК

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Харків-1997

00752172 (0)

Роботу виконано на кафедрі економіки сільського господарства
Харківського ордена Трудового Червоного Прапора державного
аграрного університету імені В.В. Докучаєва.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, професор

Шиян Віктор Йосипович

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

Мартьянов Віктор Павлович,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

Пазій Іван Пилипович

Провідна організація: Сумський сільськогосподарський інститут

Захист дисертації відбудеться "17" квітня 1997р. о 12
годині на засіданні спеціалізованої ради К 02.33.01 при Харківському дер-
жавному аграрному університеті імені В.В. Докучаєва.

Просимо прийняти участь у роботі спеціалізованої ради або надіслати
відгук на автореферат у двох примірниках, завірених печаткою на адресу:
312131, м. Харків, п/в "Комуніст-1", ХДАУ, корп. 1, кімн. 304.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського держав-
ного аграрного університету імені В.В. Докучаєва.

Автореферат розіслано "14" березня 1997 р.

Учений секретар спеціалізованої ради,
кандидат економічних наук, професор

А.В. Македонський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Перехід до ринкових відносин у сільському господарстві вимагає вирішення такої важливої проблеми, як організація ефективного природокористування. Екологічна ситуація, що склалася в Україні і характеризує сучасний стан взаємодії суспільства, виробництва, природи, зобов'язує застосовувати принципово нові підходи до обґрунтування розвитку галузей сільського господарства, створення його ресурсного потенціалу, вибору форм господарювання в АПК.

Парадокс проблеми полягає в тому, що внутрішні можливості науки та техніки у забезпеченні прогресу матеріального виробництва зіштовхуються з обмеженими можливостями природних умов у забезпеченні прискореного прогресу суспільства. Виникла ситуація, коли стає недопустимим використання природних умов без достатніх знань про наслідки впроваджуваних змін для природного середовища.

Основним напрямком охорони та збереження навколишнього природного середовища при веденні сільського господарства є його всебічна екологізація на основі науково обґрунтованої галузевої структури сільськогосподарських підприємств, освоєння екологічно безпечних технологій, систем землеробства та тваринництва, засобів хімізації та формування екологічно стійких агроландшафтів.

У вирішенні проблем економіко-екологічного розвитку сільського господарства велике значення мають праці П.П. Борщевського, Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, Л.Я. Новаковського, О.Г. Тараріко, В.М. Трегобчука, О.О. Созінова, В.Й. Шияна та інших дослідників. Проблемами оптимізації виробничих процесів і галузевої структури займалися Л.М. Анічин, М.Є. Браславець, А.М. Гатаулін, Р.Г. Кравченко, Е.М. Крилатих, О.М. Оніщенко та ін. Але питання оптимізації галузевої структури сільськогосподарських підприємств з вирішенням екологічних проблем вимагають більш глибокого дослідження як в теоретичному, так і в практичному аспекті. До цього ж ці питання слід вирішувати на регіональному

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

рівні, як мінімум у межах адміністративного району, розглядаючи кожне сільськогосподарське підприємство як важливу складову частину районного агропромислового комплексу.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження - обґрунтувати виробничо-галузеву структуру аграрної сфери районного АПК, яка забезпечила б стабілізацію та подальший розвиток сільськогосподарських підприємств, з умовою підвищення родючості ґрунтів і поліпшення стану навколишнього середовища.

Для досягнення поставленої мети вирішувався комплекс завдань, серед яких особливу увагу було приділено таким :

- ◆ розкрити особливості економіко-екологічного підходу до обґрунтування галузевої структури сільськогосподарських підприємств;
- ◆ простежити тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва у досліджуваному районі на фоні загальних процесів, які відбуваються в Україні, детально проаналізувати стан виробництва на сучасному етапі;
- ◆ розробити економіко-математичну модель оптимізації виробничо-галузеві структури сільськогосподарських підприємств з урахуванням екологічних аспектів ведення сільськогосподарського виробництва;
- ◆ виконати розрахунки задачі з оптимізації галузевої структури сільськогосподарських підприємств;
- ◆ проаналізувати тенденції зміни галузевої структури сільськогосподарських підприємств на перспективу;
- ◆ обґрунтувати шляхи удосконалення виробничо-галузеві структури сільськогосподарських підприємств досліджуваного району з урахуванням сучасного стану господарств та умов збереження навколишнього середовища.

Предмет та об'єкт дослідження. Предметом дослідження були теоретичні та прикладні аспекти еколого-економічного розвитку сільськогосподарського виробництва, оптимізації галузевої структури сільськогоспо-

дарських підприємств, розвитку та ефективності їх функціонування в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження були сільськогосподарські підприємства Куп'янського району Харківської області.

Дослідження є складовою частиною теми, яка розробляється кафедрою економіки сільського господарства Харківського державного аграрного університету, і пов'язане з виконанням державної цільової комплексної програми "Продовольство-95".

Інформаційною базою дослідження були статистичні дані Міністерства сільського господарства та продовольства України, Міністерства статистики України за 1976-1995 рр., річні звіти підприємств, дані первинного обліку. Використовувалася також інформація з літературних джерел.

Методологія та методика дослідження. Теоретична та методологічна основа дослідження - діалектичний метод, праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань охорони та дослідження природного середовища, формування раціональної виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств, моделювання економічних процесів у сільському господарстві.

При проведенні досліджень автором використовувалися такі методи: балансовий, нормативно-ресурсний, розрахунково-конструктивний, експериментальний, монографічний, економіко-математичного моделювання тощо.

Наукова новизна дослідження. Розкрито роль і значення економіко-екологічного підходу до обґрунтування галузевої структури сільськогосподарських підприємств у розвитку районного агропромислового комплексу.

Проведено аналіз сучасного стану розвитку сільськогосподарського виробництва у базовому районі досліджень, обґрунтована необхідність удосконалення виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств районного АПК.

Розроблено пропозиції щодо обґрунтування виробничо-галузевої структури підприємств аграрної сфери районного АПК, які враховують ґрунтово-кліматичні умови певного регіону, рівень розвитку виробництва та необхідність вирішення екологічних проблем природокористування.

Удосконалено методики побудови статичної та динамічної моделей, зокрема блоків, які враховують екологічні аспекти виробництва; ці моделі дозволяють вирішувати взаємопов'язані з усіх параметрів задачі оптимізації виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств на перспективу.

За допомогою ЕОМ виконано і уточнено два варіанти розрахункових показників для визначення проектної виробничо-галузевої структури підприємств аграрної сфери АПК, проведено їх порівняльний аналіз.

На захист виносяться такі положення:

- ◆ удосконалена методика економіко-екологічного обґрунтування виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов певного регіону;
- ◆ пропозиції щодо скорочення площі ріллі на першому етапі на 4.6%, на другому - на 10.8% за рахунок сильноеродованих земель, що дасть змогу сконцентрувати ресурси на більш родючих ґрунтах; виключені землі після залуження використовуватимуться як сіножаті;
- ◆ науково обґрунтована виробничо-галузева структура 19-ти сільськогосподарських підприємств, яка в цілому по району передбачає поступове розширення площі кормових культур до 40.4% за першим варіантом і до 45.0% за другим у структурі орної землі, в тому числі площі багаторічних трав - відповідно до 15.1 і 18.5%, і зменшення площі під технічними культурами до 11.1 і 9.2%;
- ◆ пропозиції щодо переходу до контурно-меліоративної системи землеробства та впровадження ґрунтозахисних сівозмін і ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур; при цьому змив ґрунту зменшується на 16.0% за першим проектним

варіантом і на 41.5% за другим (з 10.6 до 8.9 і 6.2 т/га);

♦ пропозиції щодо поетапного нарощування в районі поголів'я тварин і птиці; запропоновано збільшити до 2005 р. поголів'я великої рогатої худоби на 5.6%, свиней - на 22.9%, овець - на 37.5%, птиці - на 71.1% в порівнянні із середньорічними показниками за 1991-1995 рр.

Впровадження науково обгрунтованої галузевої структури сільськогосподарських підприємств з урахуванням екологічних факторів не націлене на швидке зростання економічної ефективності - навпаки, на першому етапі спостерігається підвищення витрат, пов'язаних з реалізацією проекту, але зростання урожайності сільськогосподарських культур і збереження родючості ґрунтів дозволять утримати досягнутий рівень виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції і в кінцевому підсумку збільшити ефективність використання ресурсів в 1.3-1.4 рази.

Практичне значення результатів досліджень полягає в тому, що їх використання дозволяє підвищити ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, сприяє більш успішному вирішенню екологічних проблем, перш за все збереженню родючості ґрунтів, затриманню розвитку ерозійних процесів, раціональному використанню природних ресурсів. За результатами досліджень рекомендувалися та передавалися сільськогосподарським органам, керівництву підприємств Куп'янського району рекомендації з питань обгрунтованого підходу до формування їх виробничо-галузевої структури.

Апробація результатів досліджень. За результатами досліджень опубліковано дев'ять наукових робіт. Результати досліджень доповідалися на наукових і науково-практичних конференціях Харківського державного аграрного університету на протязі 1993-1996 рр.

Рекомендації щодо удосконалення виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств, впровадження контурно-меліоративної системи землеробства та ґрунтозахисних сівозмін і ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур розглянуто та за-

тверджено на нарадах спеціалістів управління сільського господарства Харківської обласної та Куп'янської районної держадміністрацій, засіданнях бюро економічного аналізу окремих сільськогосподарських підприємств, а також кафедрою економіки сільського господарства Харківського Державного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.

Структура і обсяг дисертації. Дисертацію викладено на 141 сторінці комп'ютерного тексту. Вона складається зі вступу, трьох глав, висновків і пропозицій, списку використаної літератури з 188 найменувань, містить 23 таблиці, 10 рисунків, 7 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Питання, пов'язані з екологізацією сільськогосподарського виробництва, дуже складні та неоднозначні. Насамперед вони стосуються всього комплексу економічних і соціальних проблем, у тому числі господарського механізму та характеру використання виробничого потенціалу, створення умов для забезпечення соціально-екологічної стабільності території.

Агропромисловий комплекс, на відміну від інших народногосподарських комплексів, має безпосередній контакт з живою природою і впливає на її стан. Як знаряддя виробництва в АПК елементи природи створюють відповідні умови для існування людини, яка в міру свого розвитку усвідомлює необхідність ефективного використання природно-ресурсного потенціалу та переносить важелі виробництва з природних факторів на економічні. За обсягом і різноманітністю використовуваних ресурсів АПК займає одне з провідних місць в народному господарстві. Розвиток всіх сфер АПК і перш за все сільськогосподарського виробництва, його інтенсифікація призвели до збільшення антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал територій, що обумовило необхідність удосконалення системи природокористування.

В сучасних умовах підвищується роль адміністративного району в системі територіального планування та управління виробництвом. Цьому сприяють: цілісність і відносна компактність території району; відносна

економічна замкненість, обумовлена спільністю ресурсів; відносна технологічна замкненість; загальна виробнича та соціальна інфраструктура.

Збалансоване функціонування районного АПК можливе за умови створення нового економічного механізму природоохоронної діяльності та посилення його впливу на ефективність виробництва в умовах переходу до інтенсивного типу відтворення ресурсного потенціалу. Особливої актуальності питання раціонального природокористування набувають в умовах переходу до ринкових відносин.

Щоб довести необхідність оптимізації виробничо-галузевої структури підприємств аграрної сфери районного АПК, слід більш детально розглянути існуючу структуру.

Кризую охоплені всі галузі сільського господарства, його ресурсна база. Відбувається спад виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення, знижується родючість ґрунтів, погіршується якість продукції. Як наслідок цих негативних процесів, руйнується ринок продовольства, загострюються соціальні проблеми села. Аналіз сучасного стану виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств в досліджуваному районі показав, що площа сільськогосподарських угідь в розрахунку на одне господарство за 1991-1995 рр. скоротилася, в порівнянні з попереднім п'ятиріччям, на 524 га і становила в середньому 4162 га (табл. 1). Чисельність працездатних, навпаки, зросла і склала в середньому 391 чол. На кожне господарство в районі припадає в середньому 2259 голів великої рогатої худоби, в тому числі 666 голів корів, 1449 голів свиней, 675 голів овець, понад 11 тис. голів птиці. По всіх видах тварин спостерігається значне зменшення їх кількості.

Різно зменшилося за 1991-1995 рр. виробництво основних видів продукції в розрахунку на одне господарство: зерна - на 28.6%, цукрового буряку - на 33.0%, вовни - на 12.0%, яєць - на 64.4%.

**1. Розвиток сільськогосподарських підприємств Куп'янського району
Харківської області (в середньому за п'ятиріччя)**

Показники	1986-1990 рр.	1991-1995 рр.	1991-1995 рр. в % до 1986-1990 рр.
Припадає на одне господарство в середньому:			
сільськогосподарських угідь, га	4686	4162	88.8
ріллі, га	3737	3367	90.1
працездатних, чол.	364	391	107.4
енергетичних потужностей, к.с.	12783	13478	105.4
великої рогатої худоби, гол.	2599	2259	86.9
в тому числі: корів	691	666	96.4
свиней, гол.	1878	1449	77.2
овець, гол.	922	675	73.2
птиці, гол.	20748	11200	53.9
Вироблено на одне господарство в середньому:			
зерна, т	5373.6	3837.5	71.4
цукрового буряку, т	5935.9	4779.6	80.5
соняшнику, т	479.3	408.4	85.2
картоплі, т	96.5	49.9	51.7
овочів, т	281.2	127.7	45.4
молока, т	2263.3	1692.4	74.8
м'яса усіх видів (у живій масі), т	505.3	338.5	67.0
вовни, ц	29.8	26.5	88.0
яєць, тис. шт.	2589.4	921.9	35.6

Одним з першочергових завдань сільського господарства є стаке на-
рощування виробництва, особливо тих видів сільськогосподарської про-
дукції, на яких господарство спеціалізується. В цілому сільське господарст-
во району спеціалізується в рослинництві на виробництві зерна та цукро-
вого буряку, питома вага реалізації яких становила за 1991-1995 рр.
відповідно 18.2 і 13.3%, у тваринництві - на виробництві м'яса та молока
(відповідно 31.2 і 16.2%). В районі функціонують 19 сільськогосподарських
підприємств, в тому числі: спеціалізоване господарство по вирощуванню
молодняка великої рогатої худоби ("Петропавлівське", питома вага ре-
алізації - 42.2%); спеціалізоване господарство по вирощуванню нетелів
"Світанок"; спеціалізовані молочні господарства ("Просяньське" - 26.5%; ім.
Фрунзе - 34.7; "Україна" - 25.8; "Маяк" - 21.9%); спеціалізоване господарст-
во по дорощуванню та відгодівлі свиней (ім. Тельмана - 43.1%);
спеціалізоване вівчарське господарство (ім. Щорса - 31.8%); спеціалізоване
птахівницьке господарство (птахорадгосп "Куп'янський", питома вага ре-
алізації - 78%).

Аналіз урожайності основних сільськогосподарських культур свідчить про її значне зниження за досліджуваний період. В середньому за 1991-1995 рр. урожайність зернових становила 26.7 ц/га - на 5.4 ц/га (на 16.8%) нижче середньої за 1986-1990 рр., урожайність цукрового буряку знизилася на 17.6%, соняшнику - на 12.5, картоплі - на 26.0, овочів - на 25.0%.

Суттєві зміни відбулися також у галузях тваринництва. Поряд із зниженням поголів'я худоби та птиці, спостерігалася зниження продуктивності тварин. Надій молока від корови зменшився з 3242 кг у 1986-1990 рр. до 2487 кг у 1991-1995 рр. (на 23.3%), середньодобовий приріст великої рогатої худоби знизився за цей період на 25.4%, свиней - на 33.5%, несучість курей - на 36.6%. Ці дані свідчать про складні процеси, які відбуваються в сільському господарстві досліджуваного району, і, перш за все через соціально-економічні обставини, особливості аграрної політики в різні періоди. Головними в цьому комплексі проблем є ефективність використання земельних ресурсів та оцінка їх еколого-економічного стану.

Земельні ресурси району характеризуються такими даними: загальний земельний фонд на 1 січня 1996 р. становив понад 100 тис. га, з них ріллі - 75.3 тис. га, багаторічних насаджень - 2.4 тис. га, сіножатей - 4.9 тис. га, пасовищ - 14.4 тис.га. Район розташований на кордоні двох природних зон Лівобережної України - Лісостепу і Степу, що і визначає його особливості.

На території району поширена водна ерозія, вітрова ерозія проявляється в більшості випадків навесні. На картограмі зображено ерозійну ситуацію, яка склалася в досліджуваному районі на 1995 р. Головними факторами виникнення водної ерозії ґрунтів, на наш погляд, є: складний пересічений рельєф (68% ріллі розташовано на схилах), інтенсивне сніготанення у зимово-весняний період, зливовий характер опадів влітку, дуже високий ступінь розораності території (82%), прямолінійна організація території землекористування господарств, незначний обсяг впровадження ґрунтозахисних агротехнічних прийомів, недооцінка ґрунтозахисної ролі рослин, обробіток просапних культур на схилах крутизною більше ніж 3 та ін.

Економічний збиток від ерозії складують: недобір сільськогосподарської продукції, втрати ґрунтами поживних речовин, зменшення вмісту гумусу, зниження ефективності використання технічних засобів і добрив. За деякими оцінками, врожай сільськогосподарських культур на слабозмитих земельних ділянках зменшується на 10-15%, на середньозмитих - на 20-40%, на сильнозмитих - на 50-60%.

Запропоновані в ході проектування обсяг виробництва сільськогосподарської продукції та структура галузей повинні відповідати двом основним вимогам: збереженню потенційної родючості ґрунтів і забезпеченню розширеного виробництва.

При обґрунтуванні проектної виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств Куп'янського району було виконано два варіанти розрахунків: перший - розв'язання статичної моделі оптимізації галузевої структури виробництва, другий - розв'язання динамічної моделі розвитку виробництва протягом п'яти років.

Обидві моделі мають блочний характер. Але, якщо в першому варіанті окремим блоком є конкретне сільськогосподарське підприємство, то в другому варіанті кожний блок - це модель підприємства у визначеному періоді. В першому випадку задача вирішувалась у два етапи: спочатку по кожному блоку окремо, а потім в цілому по району. Як зв'язуючий блок використовувались існуючі міжгосподарські зв'язки. У другому варіанті задача вирішувалась окремо по кожному господарству, відзеркалюючи виробничий процес в динаміці за п'ять років. Зв'язуючим блоком в цьому випадку були сівозміни. Як критерій оптимальності в обох випадках використовувався прибуток. Поряд з економічними умовами в моделях враховувались умови біологічні. Під час досліджень ми дійшли висновку про необхідність змін у структурі посівних площ (табл. 2).

Перш за все загальну площу посіву слід скоротити за першим варіантом проектного рішення на 2.9 тис. га (на 4.6%), за другим варіантом - на 6.8 тис. га (на 10.8%). Ця пропозиція пов'язана з необхідністю виве-

2. Розмір і структура посівних площ в господарствах Куп'янського району

Сільськогосподарські культури і їх групи	Фактичний рівень в середньому за 1991-1995рр.		Проектне рішення				Проектне рішення в % до фактичного рівня	
	тис. га	%	I варіант		II варіант		I варіант	II варіант
			тис. га	%	тис. га	%		
Зернові та зернобобові - всього	28.8	45.6	26.3	43.6	22.8	40.4	91.3	79.2
В т.ч.: озима пшениця	14.5	22.9	14.8	24.5	12.2	21.6	102.1	84.1
/ зернобобові	3.4	5.4	2.6	4.3	2.4	4.3	76.5	70.6
Технічні - всього	9.1	14.5	7.2	12.0	5.6	9.9	79.1	61.5
В т.ч.: цукровий буряк	4.1	6.5	3.5	5.8	2.4	4.3	85.4	58.5
соняшник	5.0	8.0	3.7	6.2	3.2	5.6	74.0	64.0
Картопля	0.23	0.4	0.3	0.5	0.3	0.6	130.4	130.4
Овочі	0.25	0.4	0.3	0.5	0.4	0.7	120.0	160.0
Кормові - всього	24.8	39.1	26.2	43.4	27.3	48.4	105.6	110.1
В т.ч.: кормові коренеплоди	0.9	1.4	1.0	1.7	1.0	1.8	111.1	111.1
кукурудза на силос і з/к	12.1	19.1	10.3	17.0	7.5	13.3	85.1	62.0
озима на з/к	1.0	1.6	1.0	1.7	2.0	3.5	100	200
зернобобові на з/к	--	--	--	--	1.8	3.2	--	--
однорічні трави	3.3	5.2	4.1	6.8	3.8	6.7	124.2	115.2
багаторічні трави	7.6	12.0	9.8	16.2	11.2	19.9	128.9	147.4
Всього посівів	63.2	100	60.3	100	56.4	100	95.4	89.2

дення з обороту земель з високим ступенем еродованості, з трансформуванням їх у сіножати та пасовища. Згідно з проектним рішенням, площі кормових культур, перш за все однорічних і багаторічних трав, слід збільшити. За першим варіантом збільшення становить відповідно 1.4; 0.8; 2.2 тис. га, за другим - 2.5; 0.5; 3.6 тис. га. Ця пропозиція підказана необхідністю введення на середньозмитих ґрунтах відповідних ґрунтозахисних технологій, в структурі яких переважають зазначені культури.

Площа під технічними культурами, незважаючи на їх значимість в економіці досліджуваних господарств, підлягає скороченню за першим варіантом на 1.9 тис. га, за другим варіантом - на 3.5 тис. га. Площа, на якій можливо розташувати польові сівозміни з технічними культурами в цілому по району складає 21.3 тис. га (37.8% посівної площі). Тому 9.9-12.0% площі технічних культур у структурі посівів для умов Куп'янського району є граничними показниками. Питома вага зернових знижується в структурі посівів на 2.0% за I варіантом і на 5.2% за другим.

В проектному варіанті великого значення надається виробництву та використанню кормів. Розрахунки кормової бази свідчать про можливість поетапного нарощування поголів'я тварин і птиці. В цілому по району

поголів'я великої рогатої худоби збільшиться, в порівнянні із середніми показниками за 1991-1995 рр. до 48.6 тис. гол. (на 5.6%), свиней - на 36.4 тис. гол. (22.9%), овець - 19 тис. гол. (37.5%), птиці - 394 тис. гол. (71.1%). Збільшення поголів'я тварин - закономірний процес, тісно пов'язаний зі змінами у структурі площ сільськогосподарських культур на користь кормової групи.

Виконані нами розрахунки свідчать про те, що за умов досягнення запланованого рівня урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, незалежно від скорочення посівних площ, обсяг виробництва основних видів сільськогосподарської продукції залишається у проектних варіантах на рівні досягнутого, а з цілого ряду культур перевищує його (табл. 3).

3. Виробництво основних видів продукції в аграрному секторі Куп'янського АПК, тис. т

Сільськогосподарська продукція	Середнє		Проектне рішення		Проектне рішення в % до середнього			
	1986-1990 рр.	1991-1995 рр.	I вар.	II вар.	1986-1990 рр.		1991-1995 рр.	
					I вар.	II вар.	I вар.	II вар.
Зерно	107.4	76.7	103.1	92.1	96.0	85.7	134.4	120.1
Шукровий буряк	118.7	95.6	92.7	71.0	78.1	59.8	96.9	74.3
Соняшник	9.6	8.2	6.6	5.8	68.8	60.4	80.5	70.7
Картопля	1.9	1.0	2.2	2.2	115.8	115.8	220.0	220.0
Овочі	5.6	2.6	3.9	5.3	69.6	94.6	150.0	203.8
Молоко	45.3	33.8	49.8	49.3	109.9	108.8	147.3	145.9
М'ясо усіх видів (жива маса)	10.1	6.8	10.8	11.5	106.9	113.9	158.8	169.1
Вовна, ц	595	529	614	686	103.2	115.3	116.1	129.7
Яйця, тис. шт.	51788	18438	34230	36180	66.0	69.9	185.6	196.2

Порівняння розрахункових показників із середніми показниками за два попередні п'ятиріччя - 1991-1995 рр. та 1986-1990 свідчить на користь проектних варіантів: їх впровадження забезпечує обсяги виробництва основних видів продукції, досягнуті районом в недалекому минулому.

Аналізуючи проектне рішення, слід зазначити, що структура посівів в обох варіантах диференційована за технологічними групами земель, розташованих на схилах 0-3° та 3-7° (табл. 4). В цілому по району питома вага культур, які утворюють стійкий покрив ґрунту, підвищиться, в порівнянні з

фактичним рівнем, з 44.9% до 50.1 і 51.0% (відповідно по першому і другому варіантах). Тільки за рахунок цього змив ґрунту зменшиться на 16.0 і 41.5% (з 10.6 до 8.9 і 6.2 т/га).

4. Еколого-економічна оцінка структури орних земель в господарствах Куп'янського району

Показники	Фактично за 1991-1995 рр.	Проектне рішення					
		I варіант			II варіант		
		по району	в т.ч. на схилах		по району	в т.ч. на схилах	
0-3°	3-7°		0-3°	3-7°			
Структура ріллі, %:							
зернові та зернобобові-всього	42.7	40.6	41.9	36.3	37.6	38.5	33.7
в т.ч. суцільного сіву	33.6	35.0	34.7	36.3	32.5	32.3	33.7
технічні-всього	13.5	11.1	14.4	-	9.2	11.1	-
в т.ч.: цукровий буряк	6.1	5.4	6.9	-	3.9	4.8	-
соняшник	7.4	5.7	7.4	-	5.3	6.3	-
овочеваштанні та картопля	0.7	0.9	1.2	-	1.2	1.4	-
кормові-всього	36.8	40.4	33.7	63.7	45.0	40.7	66.3
в т.ч.: багаторічні трави	11.3	15.1	5.6	48.6	18.5	11.9	50.6
однорічні трави	4.9	6.3	3.8	15.1	6.3	4.4	15.7
Вихід на 1 га ріллі:							
стерньових і кореневих решток, т	2.05	3.26	3.11	3.78	3.22	3.01	4.28
кормових одиниць, ц	23.5	35.3	38.0	25.7	35.5	36.8	29.1
перстравного протеїну, ц	2.14	3.29	3.42	2.83	3.39	3.43	3.23
Вміст протеїну в одній кормовій одиниці, г	91	93	90	110	95	93	111
Втрати ґрунту на еродованій площі, т/га	10.6	8.9	6.6	16.9	6.2	4.8	12.9
Зміни балансу гумусу, т/га (+, -)	+0.25	+0.35	+0.31	+0.49	+0.41	+0.38	+0.59
Накопичення біологічного азоту, кг/га	5.8	7.3	4.5	16.9	8.6	5.9	22.2
Кількість зерноодиноць, ц/га	30.2	40.4	42.3	33.8	43.5	44.5	38.6
Коефіцієнт енергетичної ефективності	1.0	1.3	1.26	1.49	1.4	1.34	1.73

Аналіз показав, що накопичення стерньових і кореневих решток (як джерела утворення гумусу) збільшиться у проектних варіантах відповідно на 59.0 і 57.1%. Розширення посівів багаторічних трав (до 37.4 і 41.0% в структурі кормової групи проти фактичних 30.6%), гороху та інших бобових культур дозволить збільшити вихід протеїну з 1 га ріллі більш ніж на 50%. На ерозійно небезпечних схилах позитивний баланс гумусу досягається за рахунок біологізації землеробства: активної гуміфікації рослинних решток, накопичення біологічного азоту. На решті території для забезпечення такого балансу необхідно вносити від 8 до 20 т органічних добрив на 1 га.

Перехід на проектну галузеву структуру, у комплексі із впровадженням протирозійних та інших природозахисних заходів, дозволить в 1.3 - 1.4 рази підвищити ефективність використання ресурсів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. В умовах переходу до ринкової економіки формування ресурсозберігаючого природоохоронного типу розвитку сільського господарства, який є основою АПК, може бути забезпечене удосконаленням виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств.

2. За результатами досліджень, становище в аграрному секторі економіки Куп'янського району Харківської області залишається складним. Продовжується різкий спад виробництва, погіршується фінансовий стан господарств, до того ж зростає негативний вплив на навколишнє природне середовище, перш за все на ґрунтовий покрив, рослинний та тваринний світ.

3. Щоб зупинити подальший спад виробництва та запобігти екологічній кризі, необхідно керуватися знанням механізму дії економічних законів і законів природи на певній території, враховувати лімітуючі фактори, можливе навантаження на навколишнє середовище. Екологічні вимоги повинні стати науковою основою розвитку сільськогосподарського виробництва. Підвищення екологічної стабільності виробництва повинно здійснюватися шляхом його поетапного пристосовування до природних умов з урахуванням можливостей ґрунтів при вирощуванні певних культур, раціонального використання органічних і мінеральних добрив, створення системи агро-екологічного моніторингу.

4. Оптимізація галузевої структури сільськогосподарських підприємств свідчить про необхідність коригування структури посівних площ і сівозмін. Так, згідно з варіантами проектного рішення, площа кормових культур збільшується до 40.4-45.0% у структурі орної землі, в тому числі площа багаторічних трав - до 15.1-18.5%. Площа під технічними культурами, навпаки, зменшується до 9.2-11.1%, що для досліджуваного району є

граничним, але у кожному певному господарстві це питання вирішується окремо, залежно від ступеня еродованості ґрунтів.

5. Скорочення площі орних земель, згідно з варіантами, на 4.6-10.8% за рахунок сильноеродованих земель дасть змогу сконцентрувати ресурси на більш родючих ґрунтах і одержати максимальний прибуток від їх використання.

6. Проектні розрахунки забезпеченості тваринництва сталою кормовою базою свідчать про можливість поетапного нарощування в районі поголів'я тварин і птиці. Поголів'я великої рогатої худоби пропонується збільшити до 2005 р. до 48.6 тис. гол., в тому числі корів - 14.1 тис. гол., свиней - 36.4 тис. гол., овець - 19 тис. гол., птиці - 394 тис. гол.

7. Необхідність збереження родючості ґрунтів вимагає застосування більш ефективних технологій використання відходів тваринництва та рослинництва; кількість органічних добрив на 1 га орної землі повинна становити 10-12 т. Слід застосовувати також бактеріальні препарати, які підсилюють азотфіксацію та фосформобілізацію. Це дасть змогу на кожному гектарі заощаджувати до 8-16 кг/га мінеральних добрив.

8. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва неможливе без впровадження в господарствах контурно-меліоративної та інших прогресивних систем землеробства, застосування яких дасть змогу запобігати ерозійним процесам і втратам ґрунту, максимально використувати біокліматичний потенціал для одержання високих, стабільних врожаїв сільськогосподарських культур. Слід також впроваджувати запропоновані нами ґрунтозахисні сівозміни та ресурсозберігаючі технології вирощування сільськогосподарських культур, і перш за все ґрунтозахисний мінімальний обробіток ґрунту, інші екологічно орієнтовані рішення. Ґрунтозахисну систему землеробства слід впровадити в районі на площі 44.9 тис. га; для цього потрібно приблизно 11.2 млн гривень капіталовкладень. Реалізація цих заходів дозволить збільшити виробництво продукції рослинництва на 15-20%

9. Розроблені нами конкретні пропозиції щодо удосконалення виробничо-галузевої структури підприємств аграрної сфери районного АПК, яка об'єднує 19 сільськогосподарських підприємств, свідчать про те, що існуючі програми та сучасні засоби обчислювальної техніки можуть забезпечити розв'язання подібних задач, наукове обґрунтування розміщення виробництва сільськогосподарської продукції в межах існуючих розмірів господарств, а також якісні показники міжгосподарських виробничо-технологічних зв'язків з урахуванням міжгалузевих зв'язків у кожному сільськогосподарському підприємстві.

10. Апробація запропонованої методики економіко-екологічного обґрунтування галузевої структури сільськогосподарських підприємств дозволяє зробити висновок про доцільність її застосування як на рівні сільськогосподарського підприємства, так і на рівні адміністративного району, що сприятиме виконанню Національної програми розвитку агропромислового комплексу України на період до 2005 р.

По результатах досліджень опубліковано такі роботи:

1. Дослідження природного середовища методами моделювання //Соціально-екологічні проблеми сучасного виробництва: Зб. наук. праць /Харк. держ. аграр. ун-т.Харків, 1993. С. 35-37.

2. Методичні особливості курсу "Моделювання виробничих систем в АПК" /Харк. держ. аграр. ун-т. Рукопис Деп. у НДІТЕІагропрому. 1994. №15641 (у співавторстві з О.П. Мазуренком). 4 с.

3. Економічна родючість ґрунту і раціональне землекористування //Ґрунти України: еволюція, систематика, окультурення та використання: Тези доп. конф./Харк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1994. С. 103.

4. Економічні аспекти раціонального природокористування //Земельна реформа в Україні та завдання землеустрою в її здійсненні: Тези доп. наук.-вироб. конф. /Харк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1994. С. 107-108.

5. Економіко-екологічна ефективність регіональної спеціалізації сільськогосподарського виробництва //Інтенсифікація с.-г. виробництва та формування продовольчого ринку України в нових умовах господарювання:

Тези доп. наук.-вироб. конф. /Харк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1995. С.33-34.

6. Удосконалення системи управління природокористуванням в АПК //Грунти України: екологія, еволюція, моніторинг, використання: Мат-ли наук. конф. /Харк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1996. С.158.

7. Економіко-екологічне обґрунтування оптимізації сільськогосподарського виробництва //Мат-ли наук. конф. /Харк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1996. С. 81-83. (у співавторстві з А.А. Евченко).

8. Економіко-екологічне обґрунтування галузевої структури аграрної сфери районного АПК //Проблеми реформування відносин власності та форм господарювання в агропромисловому комплексі: Зб. наук. праць /Харк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1997. С.249-256.

9. Еколого-економічна оцінка земельних ресурсів і системи сівозміни Куп'янського району Харківської області //Формування високопродуктивних посівів польових культур: Зб. наук. праць /Харк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1997. (у друку)

АННОТАЦІЯ .

Ульянченко О.А. Экономико-экологическое обоснование производственно-отраслевой структуры сельскохозяйственных предприятий (на примере Купянского района Харьковской области).

Диссертация - авторская рукопись на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.02 "Экономика сельского хозяйства и АПК" Харьковский государственный аграрный университет им. В.В. Докучаева.

Защита диссертации состоится в Харьковском государственном аграрном университете им. В.В. Докучаева, г. Харьков, 1997.

Основные идеи, результаты и выводы диссертации.

Защищается рукопись диссертации и девять печатных работ, содержащих теоретические и практические исследования вопросов экономико-экологического обоснования отраслевой структуры предприятий аграрной сферы районного АПК. Выполнено комплексное исследование современ-

ного состояния развития сельскохозяйственного производства района. На основе решения экономико-математической задачи разработаны научно обоснованные рекомендации по дальнейшему совершенствованию отраслевой структуры сельскохозяйственных предприятий.

Результаты исследования внедрены в производство и использованы в учебном процессе университета.

SUMMARY

Ulyanchenko O.A. The economic-ecological base of the production-branch structure in agricultural enterprise. (Kupiansk Region, Kharkov Disturict has been used as an example)

This is the author's manu script for a Candidate degree of Economic Sciences , speciality-08.07.02.- " Economy of Agriculture and Agro Industrial Complex (AIC)" Kharkov State Agrarian University after V.V. Dokuchayev

The defending of the thesis will take place in Kharkov State Agrarian University after V.V. Dokuchayev, Kharkov, 1997

The main ideas, results and conclusions of the thesis.

The manuscript of the thesis and nine published works are being defended. They contain theoretical and practical researches concerning the problems of economic and ecological base of branch structure of agricultural enterprise in the regional Agro-Industrial complex. Complex researches of the present state of agricultural production in the region has been carried out. Basing on solving economic and mathematical problem the scientifically explained recommendations on improving branch structure of agricultural enterprise have been worked out.

The research results have been applied in industry and have been used in education process at the University.

Ключові слова: галузева структура, ефективність, управління природо-користуванням, прибуток, спеціалізація, оптимізація.

Відповідальний за випуск - кандидат економічних наук, професор

А.В. Македонський

Підпис. до друку 05.03.97. Формат 60x84/16. Ум. - друк. арк. 1,0. Обл. - вид.
арк. 1,0. Тираж 100. Замовлення № 75.

Ділянка оперативного друку ХДАУ

AB 37.212

AB 37.212